

AHMED CEVDET PAŞANIN KULLANDIĞI MAHLÂSLAR VE YAYIMLANMAMIŞ BAZI ŞİİRLER

Şahmurat ARIK*

Özet : Ahmed Cevdet Paşa, ilmî ve siyasî faaliyetleriyle son devir Osmanlı uleması arasında seçkin bir yere sahiptir. Çok yönlü bir şahsiyet olmakla birlikte daha çok devlet adamlığı, hukukçu ve tarihçi vasıflarıyla öne çıkmış, edebî çalışmaları; hukuk ve tarih içerikli eserlerinin gölgesinde kalmıştır. Dil ve edebiyat alanında **Belâgat-ı Osmâniye** adlı eseriyle dikkatleri üzerine çeken Cevdet Paşa, bu sahada sadece teorik bilgiler vermekle kalmamış; Divan Edebiyatı geleneği çerçevesinde şiirler de yazmıştır. Bu çalışmada öncelikle Ahmed Cevdet'in kullandığı mahlâslar ve bu zamana kadar neşredilmemiş iki şiiri üzerinde durulmuştur. Bu şiirlerin ardından şaire ait bir şiir karalaması ve kendisine takdim edilen Türkçe şiirler de ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ahmed Cevdet Paşa, Mahlas, Şiir, Hiciv, Kaside

İlmî ve siyasî faaliyetleriyle son devir Osmanlı aydınları arasında önemli bir yere sahip olan Ahmed Cevdet Paşa; başta tarih, hukuk, eğitim, dil ve edebiyat olmak üzere birçok sahada eserler vermiştir. Çok yönlü bir şahsiyet olmakla birlikte daha çok devlet adamlığı, hukukçu ve tarihçi vasıflarıyla öne çıkmış, dil ve edebiyat alanındaki çalışmaları; hukuk ve tarih içerikli eserlerinin gölgesinde kalmıştır. Paşa; gerek kendi devrinde; gerekse günümüzde özellikle hukukçu, siyaset bilimci, sosyolog ve tarihçilerin ilgi odağı olmuştur. Aynı şekilde dil bilim ve edebiyat sahasında çalışanlar da Ahmed Cevdet'in bu disiplinlerle ilgili çalışmaları –ki bunların başında **Belâgat-ı Osmâniye** gelmektedir- üzerine incelemeler yapmıştır.¹ Cevdet Paşa, dil ve edebiyat

---

* Yard.Doç.Dr. Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, Devrek Fen-Edebiyat Fak., Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

¹ Bu konuda yapılmış belli başlı çalışmalar için bkz., Kâzım YETİŞ, “Cevdet Paşa'nın Belâgat-ı Osmâniyesi ve Uyandırdığı Akisler-I”, Kubbealtı Akademi Mecmuası, Yıl:12, Nr: 1, Ocak 1983, s. 51-64; “Cevdet Paşa'nın Belâgat-ı Osmâniyesi ve Uyandırdığı Akisler-II”, Kubbealtı Akademi Mecmuası, Yıl:12, Nr: 2, Nisan 1983, s. 57-74; “Cevdet Paşa'nın Belâgat-ı Osmâniyesi ve Uyandırdığı Akisler-III”, Kubbealtı Akademi Mecmuası, Yıl:13, Nr: 1, Ocak 1984, s. 43-61; Mustafa KOÇ, Eski Harfli Türkçe Gramer Kitapları ve Terimler Dizini, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1994; Halime ÇANDIR, Ahmed Cevdet'in “Belâgat-ı Osmâniye” İsimli Eserinin Günümüz Alfabetiyle Yazılması, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 1996; Abuzer KALYON, Ahmed Cevdet Paşa'nın Belâgat-ı Osmâniyesi-Transkripsiyonlu Metin-İndeks- (s. 1-100), Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Urfa, 1998; Filiz KALYON, Ahmed Cevdet Paşa'nın Belâgat-ı Osmâniyesi-Transkripsiyonlu Metin-İndeks- (s. 101-203), Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Urfa, 1998; Selim ALTINTOP, Belâgat-ı Osmâniye'deki Edebî Terimlerin Tanımları ve Tasnifi Üzerine Bir Araştırma, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir, 1999

konusunda sadece teorik bilgiler vermekle kalmamış; Divan edebiyatı geleneği çerçevesinde şiirler de kaleme almıştır. Hatta saraydan gelen istek üzerine bu şiirleri bir araya getirerek **Dîvançe-i Cevdet** adıyla Sultan Abdülhamid'e takdim etmiştir.² Biz bu çalışmamızda öncelikle Ahmed Cevdet'in kullandığı mahlâslar; daha sonra da bu zamana kadar neşredilmemiş iki şiiri üzerinde durmak istiyoruz. Edebî kıymetleri bir tarafa, Türk kültür ve maarifine bu derece hizmet etmiş öncü bir şahsiyetin şiirlerinin arşiv dosyaları arasında kalmasına doğrusu gönlümüz razı olmadı. Bu şiirlerin ardından, şaire ait bir şiir karalaması ve kendisine takdim edilen Türkçe şiirleri okuyucularımıza sunacağız.

İncelemede öncelikle, Ahmed Cevdet Paşanın kullandığı mahlâslarla ilgili Başbakanlık Osmanlı Arşivinde tespit ettiğimiz bir belge ele alınacaktır. **Dîvançe-i Cevdet**'te ilk şiir, "Târîh-i Vilâdet-i Şehzâde Abdülhamîd" başlığını taşır. Ahmed Cevdet, Abdülhamid'in doğumu vesilesiyle söz konusu manzumeyi kaleme almış ve şehzadenin doğum günü olan 1258'e tarih düşürmüştür. Yıllar önce kaleme alınan bu tarih, **Dîvançe-i Cevdet**'in 1310'da padişaha arz edilmesiyle yeniden gündeme gelmiştir. Abdülhamid, daha kendisi doğduğu gün yazılmış olan bu manzumeyi beğenir ve söz konusu tarihin ayrı bir yere yeniden yazılmasını emreder. Ahmed Cevdet, tarih düşürdüğü beyitleri bu vesileyle yeniden kaleme alır. Fakat, şiirin mahlâs beyitini yazarken İstanbul'a geldikten sonra kullanmaya başladığı "Cevdet" yerine, eski bir alışkanlıkla daha önceki mahlâsı "Vehbî"yi yazmıştır. Bu beyitleri padişaha takdim etmeden hemen evvel de durumu fark ederek, Vehbî'nin üzerini çizmiş ve tercihini yeni mahlâsı yönünde kullanmıştır. Dolayısıyla şiirin son beyitinde biri üzeri çizili olarak "Vehbî", diğeri de sonradan ilâve edilmiş bir vaziyette "Cevdet" olmak üzere iki mahlâs yazılmıştır. Bahsi geçen tarih, ve Ahmed Cevdet'in söz konusu beyitler altına düştüğü not şöyledir:

Târîh-i Vilâdet-i Şehzâde Abdülhamîd

Sulb-i pâkinden cihâna geldi bir şehzâdesi
Şâd ola kalb-i hümâyûn-i Hân-ı Abdülmecîd

Kıldı ihyâ ceddinin nâmın bu şehzâde ile
Kem nazardan onu hıfz etsin hemân Rabb-i Mecîd

Tâli'i mes'ûd ola bu nev-nihâl-i şevketin
Pâdişâhın şevket ü ömrün de Hak kılsın mezîd

---

² Eser hakkında daha geniş bilgi için bkz., Meliha YILDIRAN, Ahmed Cevdet Paşa Hayatı-Eserleri ve Dîvançe-i Cevdet, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1994, s. 80-231

Bir düşer binde bu târihe nazîre Vehbiyâ/Cevdetâ
Kondu mehd-i şevkete memdûh ola Abdülhamîd

Sene 1258

O zamân zîb-ı mehd-i şuhûd olan şehzâde hâlâ şeref-bahş-ı taht-ı âlî-baht-ı Osmanî olan velînîmet-i bî-minnetimiz efendimiz hazretleridir” (BOA, Y..EE., 32/32, vr. 3^b).

Şiirde görüldüğü gibi mahlâs beytinde evvelâ Vehbî mahlâsı kullanılmış, daha sonra da bu isim Cevdet ile değiştirilmiştir. Ahmed Cevdet, bu durumun bir karışıklığa sebebiyet vereceğini; ya da yanlış anlaşılacağını düşünerek kullandığı mahlâslar hakkında bir arıza kaleme alır ve padişaha takdim eder. Buna göre Ahmed Cevdet, daha Lofça’dayken sülûs ve nesihten icâzet almış ve kendisine “Vehbî” mahlâsı verilmiştir. İstanbul’a geldikten sonra Süleyman Fehîm Efendiden dersler almış ve Fehîm Efendinin konağındaki irfan meclislerine devam etmiştir. Bu sohbetler neticesinde “şiire heves ederek” manzumeler söylemeğe başlamıştır. “Mübtedîlik âleminde söylenen” bu sözlerden sonra kendini geliştirmiş ve Abdülhamid’in doğumu vesilesiyle bir tarih düşürmüştür. Fehîm Efendi, bu tarihi sadaret müsteşarlığına gönderir. Bir müddet sonra genç şaire iki yüz kuruş caize çıkar. Aynı dönemde iki gazel kaleme alır ve şairler arasında bu iki eseriyle şöhret bulur. Bunun üzerine Süleyman Fehîm Efendi, Ahmed Efendiye iyilik, güzellik, olgunluk, büyüklük, tazelik ve kusursuzluk anlamlarına gelen “Cevdet” mahlâsını verir. Bu mahlâs, zamanla Ahmed ismiyle birlikte anılmaya başlanmış ve çoğu zaman gerçek isminin yerine de kullanılmıştır. Bu sebeple Ahmed Cevdet, daha önce yazdığı şiirlerde kullandığı Vehbî mahlâsını çizerek, bunu Cevdet olarak değiştirmiştir. 1310’da padişaha sunulan; ancak Osmanlı Arşivinde 1327 tarihiyle kayıt altına alınan Ahmed Cevdet’in özetlemeğe çalıştığımız bu arızasını, aşağıda günümüz harfleriyle ilk defa neşrediyoruz:

“Dîğer arıza-i çâkerânem leffen arz ve takdîm olunan dîvânçe-i abîdânemde velâdet-i hümâyûn târihi okunmağla anın ayrıca bir varaka üzerine tahrîr ve takdîmi emr ü fermân buyurulmuş olduğundan o târihin başkaca bir sûreti bir varakaya ihrâc ile arz ve takdîm kılındı fakat muhlis-i abîdânem dîvânçede hep Cevdet diyü mukayyed olduğu hâlde bu varakada Vehbî diyü yazılup sonra Cevdet diyü tashîh olunmuş olduğundan ber-vech-i âtî îzâh-ı keyfiyete lüzûm görülmüşdür.

Hatt-ı sülûs ve nesihten icâzet aldığım zaman çâkerîlerine Vehbî mahlâsı verilmiş idi. Bin iki yüz elli dokuz senesine kadar Vehbî diyü tahallus ederdim. Şiire heves ederek ara sıra manzûm sözler söyledim. Lâkin mübtedîlik âleminde söylenen sözler encümen-i şu’arâda okunacak şeyler olmadığından evâil-i hâlimde söylenmiş olan eş’âr bi’t-tab’ mahv olmuşdur.

(1208) senesinde şeref-vukû‘ olan velâdet-i hümâyûnda şu’arâ-yı hassa tarafından târihler söylenmeğe başladıkda kulları dahi bir târih söylemiş idim. Lâkin o zaman tahsil-i ulûm ve ma’ârife hasr-ı nazar etmekte olduğumdan kapu baca bilmediğim cihetle bu târihi ne vâsita ile takdîm edeceğimi bilmiyordum.

Fârisî hocamız şâ'ir-i meşhûr Süleyman Fehîm Efendi ise e'âzım-ı ricâl ve kibâr ile görüşür devletce ma'rûf ve meşhûr bir zât olduğundan ol târîhi sadâret müsteşarlığına gönderdi. Biraz müddet sonra cevâiz-i şu'arâ içinde kullarına dahi iki yüz kuruş câize çıkmış olduğundan Fehîm Efendi meblağ-ı mezbûru aldırıp kullarına verdi. Mebâliğ-i müteyemmine-i mezkûre nafaka-i yevmiyeden fazla olduğundan ekserîsiyle kütüb-i lâzıme iştirâ olunmuşdur. O târîh-i meyâmin şumârılı söylediğim sırada söylediğim bir iki gazelde bahîru's-şu'arâ karîn hayr kabûl olduğundan usta şu'arâ sırasına geçmiş idim. Arûs çok geçmeyip Fehîm Efendi Cevdet diyü tahallüsümü tensib etmekle ondan sonra bu mahlâsı ihtiyâr, zeyle okudukca söylenmiş olan eş'ârın mahlâs beytleri dahi bu vechile tashîh olunmuşdur. Binâen-alâ-zâlik târîh-i mezkûrun mahlâs beyti dîvânçede Cevdet diyü kayd olunmuşdur. Lâkin o zaman bâb-ı âliye takdîm edilmiş olan nüshasında Vehbî diyü yazılmış olduğundan ber-vech-i meşrûh başkaca ihrâc olunan nüshada Vehbî diyü yazılıp sonra Cevdet diyü tashîhi gösterilmiş olduğu lisân-ı ihlâs ile ma'rûzdur. Fî 12 Safer sene 1310/ Fî 22 Ağustos sene 1308" (BOA, Y..EE., 38/56).

Tezâkir'de de aynı konuya değinen şair, Lofça'da hat derslerini tamamladıktan sonra Vehbî mahlâsını aldığını belirtir. Tahsil için İstanbul'a geldiğinde medreselere devam eder. Bu yıllarda Süleyman Fehîm Efendiyle tanışması, Ahmed Cevdet'in hayatında en önemli dönüm noktasını oluşturur. Fehîm Efendinin Karagümrük'teki konağı, o devir ilim ve edebiyat erbabının toplandığı bir mekândır. O zamanlar medrese talebesi olan Ahmed Efendi, Fehîm Efendiden aldığı derslerle buradaki sohbetlere devam etme imkânı bulmuştur. Bu dönemde şair Safvet Efendi ile tanışarak şiir ve inşâya ilgi duyar ve ilk şiirlerini kaleme alır. Şairlik hevesiyle yazılan ilk şiirlerden sonra ehil kimseler tarafından beğenilen eserler vermeye başlar. Fehîm Efendi, onu ilk takdir edenlerdendir. Ahmed Efendinin birkaç gazelini okur ve belki de onun şiirlerinin Seyyid Vehbî ve Sünbülzâde Vehbî ile karıştırılmasını önlemek amacıyla "Vehbî" mahlâsını değiştirerek, kendisine "Cevdet" ismini verir. (Cevdet Paşa, (Haz. Cavid BAYSUN), C. IV, 1986: 14). Bu mahlâs kısa sürede yaygın olarak kullanılmaya başlanır. Hatta kimi zaman gerçek adının da önüne geçerek ve asıl ismiyle birlikte anılır.

Ahmed Cevdet Paşanın kullandığı mahlâsların hikâyesi, şairin kendi ifadelerine göre böyle. Bu bilgilerden sonra şimdi de Ahmed Cevdet'in daha önce neşredilmemiş iki şiiri üzerinde durulacaktır. Bunlardan ilki, yedi beyit hâlinde kaleme alınmıştır. Şekil olarak klâsik Türk edebiyatının izlerini taşımakla birlikte vezin ve kafiye aksamlar göze çarpmaktadır. Şiirde anlam bütünlüğü yoktur. **Dîvançe-i Cevdet**'te yer alan onca gazel ve kasideye nazaran, bu manzumenin oldukça basit olduğu açıkça görülmektedir. Şiir, Ahmed Cevdet'e ait diğer şiir ve mahlâs belgesiyle 1327'de Arşiv kayıtlarına geçirilmiştir. Fakat, çok daha önceleri yazılmış olabileceği pek de uzak bir ihtimal gibi gözükmemektedir. Şari, bahsi geçen beyitlerin birinde sevgilinin acımasızlığından yakınırken, diğerinde insanları incitmenin vebalinden

bahseder. Yine bir beyitte belirlenen hedefler doğrultusunda yılmadan çalışmak ve işleri tehir etmemek hususunda vurgulama yapılırken, diğer bir beyitte hayatın pahalılığından söz edilir. Aynı manzumede İstanbul'un Frenk diyarı hâline getirilmesinden duyulan memnuniyetsizlikle sevgiliden ayrı kalmanın verdiği acı bir arada verilmiştir. Nihayetinde söz bir ara Bekri Mustafa'ya kadar vardırırlr. Şiir, Osmanlı Arşivinde 6 Rebûlâhir 1327 tarihiyle kayıtlıdır:

(Mef û lü/ Fâ i lâ tü/ Me fâ î lü/ Fâ i lün)
Hâtıra geldi işte o şûhun gaddârına
Hâlâ sakal başı dağıtır gam-küsârına

Dünyâ vü âhiretde cehennem taşı olur
Cür'et eden zücâc kılup inkisârına

Ferdâya atsa yâd çalış feth-i matlaba
Âkil kişi bugünkü işi kor mu yarına

Yok kahtı âh nukl ü şarâbın galâsı var
Benzetdiler Sitanbul'u Malta diyârına
Mecrûh-ı hâr-ı hasrete feryâd imiş devâ
Sordum bu derdi hâzık-ı aşkın hezârına

Geçmiş safâ-yı meyle dem-i Bekrî Mustafâ
Kandîl câmı bulsam asardım mezârına

Cevdet demiş bu mısra'ı safvet yolunda pek
Lâ-kayd olup da gitmeli âdem o yârına (BOA, Y..EE., 32/34)

Yukarıda zikredilen bu şiirle birlikte Osmanlı Arşivinde, Ahmed Cevdet üzerine kayıtlı ikinci bir şiir daha vardır. Arşiv kayıtlarında bu şiirin Ahmed Cevdet Paşa'ya ait olduğu belirtilmiştir. Ancak kaynaklarda bu şiirin Namık Kemal veya Deli Hikmet Bey tarafından yazılmış olabileceği de ifade edilmektedir. Prof. Dr. Önder Göçgün, **Namık Kemâl'in Şairliği ve Bütün Şiirleri** adlı çalışmasında söz konusu şiiri, altı dördlük hâlinde, Namık Kemal'in hece vezniyle yazılmış şiirleri arasında zikreder. Ancak, bir dipnotla Fevziye Abdullah Tansel ve Saadetin Nüzhet Ergun'a göndermede bulunarak bu şiirin kime ait olduğu hususunda ihtilâf bulunduğunu da açıklar (Göçgün, 1999: 418).

Rıza Nur, Ali Ekrem'in Darülfünun'da metin şerhi derslerine ait notlarını topladığı **Nazariyât-ı Edebîye**'ye Namık Kemal'in **Bekçi'nin Şarkısı** adlı şiirini de almıştır. Bunun hemen altında inceleme konumuz olan şiiri, altı beyit olarak eksik bir şekilde neşretmiş; fakat bu mısraları nereden aldığını veya şiirin kime ait olduğunu açıklamamıştır. Bu manzume, Namık Kemâl'e ait **Bekçi'nin Şarkısı** adlı şiirin hemen arkasına eklendiği ve şiirin aidiyeti belirtilmediği için

araştırmacılar tarafından Namık Kemâl'e ait olduğu tahmin edilmiştir. Ancak, Fevziye Abdullah Tansel, Rıza Nur'un bu çalışmasından söz konusu şiiri almış ve bunun Deli Hikmet'e ait olduğunu belirtmiştir (Tansel, 1940: 325).

Saadettin Nüzhet Ergun, Namık Kemal üzerine yaptığı incelemede bu manzumenin tamamını Âli Türkgeldi'ye ait yazma bir mecmuadan istinsah ettiğini, burada şiirin yazarına dair herhangi bir kayıt bulunmadığını söyler. Ardından bu konuda Fevziye Abdullah Tansel'den yardım istediğini, Fevziye Abdullah Tansel'in de şiirin Deli Hikmet'e ait olduğu mevzuunda Fuad Köprülü'yü kaynak gösterdiğini belirtir. Fuad Köprülü ise, şiirin Deli Hikmet'e ait olduğunu İbnülemin Mahmud Kemal İnal'dan öğrendiğini belirtmiştir. Bunun üzerine Saadettin Nüzhet, esas kaynağa yönelir ve Mahmud Kemal'den şiirin kime ait olduğunu sorar. Aldığı cevap şöyledir: "Bir kıt'asını yazdığımız manzume Kemal Bey'e de isnat olunmuştur, Deli Hikmet'e de. Deli'ye yetişen akıllılardan işittiğimize göre, manzume onundur." Saadettin Nüzhet, sözüne devam ederek Âli Türkgeldi'nin verdiği bilgiler doğrultusunda eskiden beri bu şiirin Deli Hikmet'e atfedildiğini; ancak Rifat Bey'in bu şiirin kaynıpederi Namık Kemal'e ait olduğunu söylediğini kaydeder. Yine Rıfkı Melûl, Ali Ekrem'den naklen, şiirin Namık Kemal'e ait olduğunu öğrendiğini ifade etmiştir (Ergun, 1945: 279-280). Bütün bu iddialara, Osmanlı arşiv kayıtlarına göre, bu şiirin Ahmed Cevdet Paşa'ya ait olduğunu da eklemek gerekmektedir.

Yukarıdaki bilgi ve farklı şiir metinlerini toparlayacak olursak, Saadettin Nüzhet'in yazma bir mecmuadan istinsah ettiği şiir ile Önder Göçgün'ün ilgili çalışmasında yer alan manzume, yapı ve mısraların dizilişi yönüyle birbirinin aynıdır. Ancak, Fevziye Abdullah'ın Rıza Nur'dan aldığı mısralar ile Ahmed Cevdet'e atfettiğimiz şiir, birbirine çok yakın olmakla birlikte, nazım şekli ve mısraların dizilişi cihetiyle ilk iki çalışmadan da farklıdır. şiirin gerçek şairinin kim olduğu bahsini, yazının sonlarına tehir ederek, dilerseniz biraz da münakaşalı şiir üzerinde duralım. On iki beyit olarak kaleme alınan bu şiir, sade bir dille yazılmıştır. Kafiye ve vezin, Halk şiiriyle aynı özelliklere sahiptir. Tema, vatanın içinde bulunduğu kötü hâl ve buna sebep olanların alçaklığıdır. Cevdet Paşa, şahit olduğu bazı davranışlardan fiil sahiplerine küfredecek kadar şikâyetçidir. Devlet adamlarından başlayarak halka varıncaya kadar milleti teşkil eden pek çok kişi, menfaat ve zevk peşine düşmüştür. Hatta bunlar, insanların en birinci gayesi hâline gelmiştir. Bazıları ise, kendi çıkarları için vatani satmaktan dahi geri durmamışlardır. Yapılan dalkavukluk ve riyakârlığın ise haddi hesabı yoktur. Bu sebeplerle vatan ve millet harap olmuş, İstanbul elden çıkma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Bütün bunlar ise, yüce Türk milletinin şanını ayaklar altında bırakmıştır. Üstelik yapılan bunca edepsizliğe rağmen yüce yaratıcıdan hâlâ yardım beklenmektedir. Deli Hikmet Bey ile Namık Kemal'e de isnat edilen; fakat Osmanlı Arşivinde Yıldız Esas Evrakı 06 Rebûlâhir 1327 tarih ve 142/42 yer kaydıyla Ahmed Cevdet'in olduğu anlaşılan hicviye şöyledir:

Edepsizlikden tekleriz
Hak'dan da yardım bekleriz³

Biz bakmadık sağa sola⁴
Vatanı satdık bir pula

Girme vatan kavgâsına
Düşdük dünyâ safâsına⁵

Dalkavuklukla irtikâb
Sen ne dersin şevketmeâb⁶

İnsan mı neyiz seçilmez
Domuzdan da geçilmez⁷

Vatanın girdik kanına⁸
Hepimizin b.k cânına⁹

Kimi görsek etekleriz
Ne utanmaz köpekleriz

Düşman girdi İstanbul'a
Ne utanmaz köpekleriz

Yetiş rütbe yağmasına
Eyzan

İşte etdi bizi harâb
Eyzan

Bir zehirdir ki içilmez¹⁰
Eyzan

---

³ Tansel; Deli Hikmet, “Her zaman yardım bekleriz”

⁴ Göçgün; Namık Kemal, “Biz bakmadan sağ u sola”

⁵ Göçgün; Namık Kemal, “Daldık dünyâ safâsına”

⁶ Tansel; Deli Hikmet/ Göçgün; Namık Kemal, “Sen söyle ey şevketmeâb”

⁷ Göçgün; Namık Kemal, “Tavrımızdan da geçilmez”

⁸ Tansel; Deli Hikmet, “Girdik vatanın kanına”

⁹ Tansel; Deli Hikmet, “Cümlemizin b.k cânına”/ Göçgün; Namık Kemal, “Topumuzun b.k cânına”

¹⁰ Göçgün; Namık Kemâl, “Bir zehiriz ki içilmez”

Leke getirdik şânına¹¹
Ne utanmaz köpekleriz

Yukarıya aldığımız şiirin kime ait olduğu konusunda rivayetlerin muhtelif olması, bahsi geçen manzumenin o devirde çokça rağbet edilen bir eser olduğuna işaret etmektedir. Her kim olursa olsun şair, bu şiiri yazmakla vatanseverlerin hislerine tercüman olmuştur. Vatanın içinde bulunduğu durum çok kötüdür ve insanlar üzerinde yaşadıkları toprakları kurtarmak yerine şahsî menfaatleri peşinde koşmaktadır. Bütün bunlara “yuf” çeken şiir, içinde bulunulan acı hâli en güzel şekilde dile getirmekte ve anlaşıldığı kadarıyla o dönemde dillerden düşmemektedir. Kaynaklarda geçen bu şiirin adı geçen şairler tarafından beğenilerek kendilerince yeniden tanzim edilmesi ve bu nedenle de kelime düzeyinde küçük farklılıklar arz etmesi, ihtimal dahilindedir. Gerek Namık Kemal; gerek Deli Hikmet; gerekse Ahmed Cevdet’e atfedilen şiir, dipnotlarda da görüldüğü üzere üç şairde de farklılıklara sahiptir. Tabii olarak, bu değişikliklerin ikisi, nüsha farklılıklarından da kaynaklanmaktadır.¹² Bu sebeple de şiirin Namık Kemal’e mi, Deli Hikmet’e mi yoksa Ahmed Cevdet Paşa’ya mı ait olduğu bir çırpıda çözülememektedir.

Ahmed Cevdet’in bu şiirleri yanında arşivde bir de kendi el yazısıyla bu zamana kadar muhafaza edilmiş bir şiir karalaması bulunmaktadır. Dilerseniz bir de onu görelim:

“Bizlerden suâl cümlemiz âfiyet üzreyiz cümlem
Bizlerden suâl bizlerden ey efendimiz
Bizlerden suâl eder bizler biz
Bizlerden suâl cümel
Bizlerden suâl cümel biz biz biz biz”

Bu satırların devamında yazar, şu cümleleri de kaydeder:

“Ma’lûm değilse bir nev’i budur ki girübilme sen ve sana olur olup dürlü ve kalbinin biri seni bilgil ki belki mümkün ola ruhsat bildirmek/ Tamâm o(l)sa elinde sebeptir mahbûbunun muhabbet olunsa olmuşlardır/ Urup gâyet ebter lâkin ma’rifet eyleye siyâset olurdu sebepten çok gâyetde olsun

Maksûdun(?) nedir evlâd hiç bilir misiz ki?” (BOA, Y..EE., 142/188).

Ahmed Cevdet’in yukarıya aldığımız mısraları, anlam yönünden daha önce verdiğimiz hiciv şiiriyle benzerlikler taşıyor. Karalama olduğu göz ardı edilirse, şiirde suçluluk-iç çatışma hâli veya bir iç hesaplaşmanın var olduğu sezilmektedir. Sonraki satırlar ise, inşa edilecek bir şiir için alt yapı oluşturma çabası izlenimi vermektedir.

¹¹ Tansel; Deli Hikmet, “Leke sürdük hem kanına”

¹² Nüsha farkı için bkz., Ergun, 1945: 279

Bu çalışmayla Ahmed Cevdet Paşanın mahlâs alması ve şiirleri, daha önce neşredilmemiş belgelerle gün ışığına çıkma imkanı buluyor. Ancak bir de Ahmed Cevdet'e ithafen yazılmış ve ona takdim edilmiş şiir ve kasideler vardır. Mevcut bilgilere göre Osmanlı Arşivinde Paşa için yazılmış üçü Türkçe, üçü de Arapça olmak üzere toplam altı şiir bulunmaktadır. Türkçe olanlardan aşağıda vereceğimiz şiirin kime ait olduğu arşiv kayıtlarında belirtilmemiştir. Ancak, mahlâs beytinde Sedat isminin kullanılması, şiire başlık olarak “Medîha berâ-yı Cevdet Paşa peder-i men” ibaresinin yazılması, dördüncü beyitte “Şükür Allâh’a şükür ki peder itdi bana anı” denmesi ve son olarak şiirin altında zor da olsa Ali Sedat imzasının okunmasından bu şiirin Cevdet Paşanın oğlu Ali Sedat’a ait olduğu anlaşılmaktadır. Bu bir bakıma, kendi evladının gözüyle Cevdet Paşanın kelimelerle resmedilmesi anlamını taşıyor. Şiirde vezin ihmal edilmiştir. Manzumede, Cevdet Paşanın yazdığı eserlerle yedi iklimde şöhret kazandığı belirtilmiş ve ilim, irfan ve dirayetine övgüler yapılmıştır:

Medîha berâ-yı Cevdet Paşa peder-i men

Ey cihânın cânı misli nâ-mu‘ added olan Cevdet Paşa
Bu dehrde ilmine yokdur kıyâs efendimsin Paşa

Heft iklimde yürüdüp şânın şöhretin
Cihânı kendine bende kıldı Cevdet Paşa

Te’lif eyleyüp bunca kütüb-i şinâsânı
Gürleyü çıkdı cihâna Cevdet Paşa

Şükür Allâh’a şükür ki peder itdi bana anı
Envâru‘d-dîdârındır Cevdet Paşa

Bendelikden redd etme Sedâd’ı
Bilirim ehl-i mürüvvetdir Cevdet Paşa (BOA, Y..EE., 142/65).

Ali Sedat Beyin babası için yazdığı bu şiir dışında, belgelere göre Faik mahlâsını taşıyan bir kaside ile Seyyid Selim Sâbit’in kaleme aldığı bir şiir de Cevdet Paşa’ya takdim edilmiştir. Biz önce 1327’de arşiv kayıtlarına geçirilen Fâik mahlâslı kasideye bir göz atalım.

(Mef û lü/ Me fâ î lü/ Me fâ î lü/ Fe û lün)
Bir hâme ki mîzâb-ı medâr-ı ulemâdır
Her katresi mahsûd-ı dimâ-ı şühedâdır

Bir hâme ki âlemde eder neşr-i fezâil
Her nokta-i tâbendesı bir necm-i Hudâdır

Bir hâme ki tâbi' olur engüşt-i fuhûl
Her mes'ele-i mu'âzalede akde kûşâdır

Bir hâme ki ruh-sûde olur dest-i dehâna
Çûb-ı alem-i hayme-i arş olsa sezâdır

Bir hâme ki himmet eder irşâd-ı enâma
Bî-şübhe sa'âdet iline râh-nümâdır

Bir hâme ki hem-cinsin ikâza olur dâll
Nûn u kalemin sâlisi ger dense be-câdır

Bir hâme ki ser-dâde olur dest-i hakîm
Keşşâf-serâ perde-i esrâr-ı Hüdâdır

Bir hâme ki pey-rev ola fikr-i şu'arâya
Elbette sitâyiş-ger fahru'l-vüzerâdır

Ser-defter-i sınıf-ı vüzerâ Hazret-i Cevdet
Dîbâce-i tırâz-ı fuzelâdır hükemâdır

Üstâd vü bustân-ı kemâlât ü belâgat
Reşh-i kalemi âb-ı hayât-ı üdebâdır

Allâme-i yektâ vü hekîm-i Samedânî
Nükâd-ı nükte-senc ü reîs-i fuzelâdır

Eslâf-ı kirâmın eseri çoksa da ammâ
Âsâr-ı hakîmânesi bir başka edâdır

Etvâr-ı kerîmânesi enmûzec-i âdâb
Güftâr-ı belîğânesi i'câz-nümâdır

Şimdicek odur asrımızın İbn-i Kemâlî
İlm ü hüneri işte bu da'vâya güvâdır

Meydân-ı fezâilde gören yokdur adîlin
Âlem bu ya hiç yok diyemem varsa da nâdir

Ey Âsaf-ı zî-şân bu kadar kudret ü miknet
Kesbî olamaz mevhibe-i lütf-i Hüdâdır

Zâtın ile fahr etmededir devlet ü millet
Medhin ile evlâd-ı vatan nâtika-zâdır

Efkâr-ı rasîninle kavânîn ü nizâmât
Her mahkeme-i adlde bî-çûn ü çerâdır

Na‘tında olan zelemi afvın ile setret
Zîrâ ki afv de‘b-i şerîf-i küremâdır

Özrüm diyeyim afv olunur belki kusûrum
İnsâf edilir ise eger afva sezâdır

Bilmem ki dil-i zâre ne hâl oldu bu günler
Hâmem de şu‘urum gibi sersem (ü) hevâdır

Oldu yine bir işve gerek aşkına dûçâr
Zann eyledi aşk âlemini cây-ı safâdır

Pîr oldu şu divâne dil uslanmadı gitdi
Mecnûn mu ya ma‘tûh mu bilmem ne belâdır

Dil-dâde-i sevdâ olalı bülbül-i hâmem
Bu nazm ile her vakt seher nâgme-serâdır

Bir gamze ki hem-hâlet-i cellâd-ı kazâdır
Andan dile ümîd-i rehâ ayn-ı hatâdır

Ol küşte-i aşkım ki be-her katre-i hûnum
Gülgüne-i zeyil-i ufuk rûz-ı cezâdır

Dil-dâdeyim ol şûha ki ervâh-ı mükerrerem
Dâmânına ber-dâşte-i dest-i recâdır

Tahrîk-i leb-i şekve olur mûcib-i hüsrân
Sermâye-i dâd u sened aşk-ı rızâdır

Sabr eyle gönül derd-i sır-ı mihnet-i aşka
Âşık olanın behresi sehbâ-yı belâdır

Fâik gam-ı kevneyn ile olmam müteessif
Dâreynde feryâd-res-i âl-i abâdır

Artık yetişir kat' edelim habl-i makâli
Söz âhir olunca olacak hayr du'âdır

Evlâd-ı kirâmıyla mu'ammer ola tâ kim
Âlemde sünûhât-ı kalem neşve-fezâdır (BOA, Y..EE., 32/13).

Otuz iki beyitten müteşekkil bu kasidede ilk sekiz beyit, “Bir hâme ki ...” ibaresiyle başlar ve açıklama bağlacının hemen ardından gerekçeler sıralanarak, onun ilim ve irfanda emsalsiz bir makama sahip olduğu vurgulanır. Ahmed Cevdet, kalemiyle bütün ulemaya yol gösterdiği gibi tüm insanlığa da fazilet yaymıştır. Bütün zeki insanlar ona tâbi olmuş ve onun mürşitliğini kabul etmiştir. Paşa, sahip olduğu kalemle devlet adamları ve ulemayı ikaz etmiş, hikmet dolu eserler neşrederek pek çok esrarı çözmüştür. Bu yönüyle vezirler arasında övülmeye lâyık bir mevkie sahiptir. Kaside'nin giriş kısmında daha çok Ahmed Cevdet'in kaleminin gücü dikkate sunulur. Sonraki beyitlerde ise, verdiği eserlerin çokluğu, devlet adamlığı, yardımseverliği ve fazilet meydanında eşsizliğiyle anılır. Devlet adamları ve millet, Ahmed Cevdet Paşanın varlığıyla övmekte; vatan evlâtları da daima onu övmektedir. Paşa, kuvvetli fikriyle kanunlar vazetmiş ve güçlü bir nizam kurmuştur. Şair, Cevdet Paşa'yı bu derece methettikten sonra kendi kaleminin Paşa'yı övmekte kifayetsiz kaldığını belirtir. Ardından mahlâsını belirterek, sözünü bitirmeye karar verir ve son söz olarak, dua cümlesiyle kasideyi noktalar.

Fâik mahlâslı kasideden sonra Seyyid Selim'in yazdığı şiir incelenecektir. Ahmed Cevdet Paşanın Meclis-i Vâlâ reisi olması, postnişinden Seyyid Selim Sâbit'in aşağıda vereceğimiz şiiri yazmasına vesile olur. Bu eser de diğer belgeler gibi 1327 tarihini taşır. Sâbit, şiirine bir “destûr”la başlar:

Destûr

(Me fâ î lün/ Me fâ î lün/ Me fâ î lün/ Me fâ î lün)
Cenâb-ı Hazret-i Cevdet Paşa zâtı kerem-pîrâ
Ki oldu meclis-i vâlâ reis âlî cihân-bânî

Gül-i bâg-ı zarâfet gonca-i eltâf-ı pür-himmet
Mekârim bezminin gülzârı dehrin sünbülistânı

Felâtun-ı zamân dense sezâdır re'y ü tedbiri
Görenler bârekallâh der budur İskender-i sâni

Kemâl-i resm-i irfânıyla fazl u ilm ü dânişde
O yektâ-yı zamânın var mı devirinde bir sâni

O denl hle vkf shib-i cd  atdır ki
Be-br nim-nighla sad-hezrn kalb-i vrn

Ne lzm hk-i pye bahs-i belgat bu da'vda
Der-i ltfunda grdm Trkesi boyumca ihsn

Kulundan Şimdi erbb- suhende vkf- ma'n
Ki hayli Ő'iri bekletmiŐim dehlz-i irfn

Der-i nazmda derc olmuş olan mazmn- zengni
Saldır var ise tanzr ider devrin suhendn

Giderse blbl-i tab'm egeri glŐen-i nazma
Bulur bostn mazmn ire sad-ma'n-y handn

Annn baŐladm da'vt- hayra medh-i evsfa
Bulunmaz intihs hatr etdi hayli cevln

lh mr  ikblin mezd icll () efzn et
Vcd- pkine gstermeyip lm- hicrn

TeŐekkrle senhndr bu Sbit ciz-i kemter
Ngh- merhametden dr kalem-i ltfedip an

Muht olmuş umr- kinta zihn-i derrki
Muvaffak ola her bir emrine tevfik-i Rabbn

Nice ehl-i ma'rif nkte-pr-y arfet kim
Belgat seyfini eyledi teshr ilm () irfn

Sem-y izz  rif'at ebr  gevher-pŐ- pr-himmet
Ziyya evc-i ruhat burc-i sa'dn mihr drahŐn

Sehsn grse Htem Tayy eder nmn mekrimden
Kalr m Ca'fer-i ma'nada cihnda yle Őn

Gam- gerdn- mahzr hatr kalmadı bende
Hd n dest-gr itdi bana sen zt- z-Őn

Klh- fahrmi ge eyleyip fahr eyler isem
Sezdr sye-i indinde her dem ey kerem-kn

Bütün kişversitânı-ı şî'rim zabt etmiş iken hâmem
Bıraksun ehl-i dil gayrı elinden nazm u dîvânı

Nihâl-i şâh-ı kilkimden bütün her gonca-i handân
Selef erbâb-ı nazmında gülşende yokdur akrânı

Temevvüc eyledikçe huzrunda bu dâ'î-i daim
Tulû' eyler kazâ-yı hâtıra ilhâm-ı Yezdânî

Budur havfım ki re's-i devletin tasdîf olur yohsa
Yazardım bir iki mısra' ile hâl-i perîşânı

Olursa mazhariyyetim nigâh-ı iltifat-ger
Ederim şâ'îrân içre tefâhur birle ünvânı

Çerâğ-ı devlet-i ikbâl her dem şevk-yâb olsun
Disün âmîn bu da'vâma dergâh âlem dervîşânı
Temmet

Men arafe mefhûmuna vâkîf isen ger sâlikâ
Et kalb-i selîm sırrıyla ol sâbit kadem

“Talib-i Hüdâ ve hâdimü'l-fakîr es-Seyyid Selim Sâbit Post-nişîn-i hângâh-ı âlem Neccar-zâde kuddise sirruhû” (BOA, Y..EE., 142/ 47).

Seyyid Selim Sâbit'in yukarıya aldığımız şiiri de daha öncekiler gibi övgülerle doludur. Seyyid Selim, şiirin başında klâsik bir klişeyle Ahmed Cevdet Paşa'yı Eflatun ve İskender'e benzetir. Paşa; ilim, irfan ve fazilette içinde yaşadığı devir itibariyle emsalsizdir. Cûd ve sehasıyla insanların kalbini imar ettiği gibi şiirlerindeki belâgatiyle da şairleri büyüler. Seyyid Selim bu sebeple Ahmed Cevdet'i methetmekten kendini alamaz. Daha sonra yaratıcıya sığınır ve ikbal ve ömrünün uzun olması temennisiyle Paşanın sağlık ve huzuruna dua eder. Bu beyitten sonra da duaya devamla Ahmed Cevdet'in ilim ve zekasına övgüler yağdırır ve cömertliğiyle Paşanın Hâtem-i Tayy'ı geride bıraktığını söyler. Seyyid Selim bu övgülerden sonra kendini methetmeye başlar. Şairin kalem ve şiiri bütün memleketleri zaptetmiştir. Bu sebeple diğer şairler, ellerinden nazım ve divanlarını bırakmak zorunda kalacaktır. Sâbit, şiir söylemede kendine akran bulamaz. Şöhreti her tarafa yayılmıştır; fakat büyük sıkıntı ve dertler içerisinde. Ancak, susmayı tercih ederek, bunlarla Ahmed Cevdet'in başını ağrıtmak istemez. Şair için, Paşanın bir iltifatı kâfidir. Seyyid Selim, şiirini dua ile tamamlar.

Ahmed Cevdet'e takdim edilen bu şiirlere ek olarak, Arşiv kayıtlarında üç adet de Arapça şiir bulunmaktadır. Bunlardan ilki, 1291'de Ahmed el-Hıfzî

tarafından yazılmıştır. Bu eser, klâsik bir kaside hüviyetindedir (BOA, Y..EE., 32/ 22). İkinci şiir, Abdülkâdir imzalı bir mektupla 1312'de Cevdet Paşa'ya takdim edilmiştir. Şiirin altında Abdülkâdir ibn el-Hâcc Ömer en-Nâtûr el-Halebî imzası vardır. Müzehhep şiir, yirmi altı beyitten oluşmaktadır (BOA, Y..EE., 38/138). Arapça şiirlerin üçüncüsü ise, on beş beyit hâlinde es-Seyyid Fasih el-Haydarî imzasıyla kaleme alınmıştır (BOA, Y..EE., 38/ 150). Yıldız Esas Evrâkı'nda 6 Rebiülâhir1327 tarihiyle kayıtlıdır.

Sonuç olarak, Ahmed Cevdet Paşa, Osmanlı İmparatorluğunun son devirlerinde devlet idaresindeki resmî görevler ve neşrettiği eserlerle büyük bir şöhret kazanmıştır. Kaleme aldığı pek çok kitapla birlikte, güzel sanatlarla da ilgilenmiş, klâsik Türk edebiyatı disiplini çerçevesinde şiirler yazmıştır. Osmanlı Arşivinde tespit ettiğimiz ve daha önce neşredilmemiş bir belgeye göre, şiirlerinde ilk önce Vehbî mahlâsını kullanmıştır. Lofça'dan İstanbul'a gelmesi ve şair Fehîm Efendiyle tanışması, yazarın hayatında çok önemli bir dönüm noktası oluşturmuştur. Abdülhamid'in doğumu vesilesiyle yazdığı tarih kıt'ası, Fehîm Efendi aracılığıyla sadaret makamına takdim edilmiş ve genç şaire saraydan caize çıkmıştır. Bu başarının ardından kaleme aldığı iki gazelle Fehîm Efendinin takdirini kazanmış ve ünlü şair tarafından kendisine "Cevdet" mahlâsı verilmiştir. Güzellik, iyilik, olgunluk ve kusursuzluk anlamına gelen bu mahlâs, zamanla gerçek ismiyle birlikte kullanılmaya başlanmış; hatta kimi zaman gerçek ismini de gölgede bırakmıştır. Bu mahlâslar hakkında bilgi veren söz konusu belgeyle birlikte, Osmanlı Arşivinde şaire ait iki şiir ve bir de şiir karalaması bulunmaktadır. Şiirlerden ilki, Divan Edebiyatı geleneği içerisinde yazılmıştır. Muhtelif konulara temas etmesi sebebiyle anlam bütünlüğüne sahip değildir. Namık Kemal ve Deli Hikmet'e de atfedilen diğer şiir ise, vatanın içine düştüğü kötü hâl ve buna sebep olanların denaetini tasvir etmektedir. Şiir karalaması ise, iç çatışma veyahut da toplumla çatışma havasındadır. Bu şiirler dışında kayıtlarda üçü Türkçe; üçü de Arapça olmak üzere Ahmed Cevdet'e takdim edilmiş altı şiir daha vardır. Türkçe olanlar, Cevdet Paşanın oğlu Ali Sedat, postnişinden Seyyid Selim Sâbit ve Fâik mahlâsını kullanan bir şaire aittir. Bu üç şahıs, Ahmed Cevdet'in neşrettiği eserler ile devlet idaresindeki dirayet ve becerisine dikkat çekmiş ve onu övmüşlerdir. Böylece, Paşanın ilim, irfan ve fazilet yarışında eşsiz bir makama sahip olduğunu vurgulamışlardır. Ayrıca, yardımseverlik ve cömertlik yönüyle de emsali bulunmadığının altını çizmişlerdir. Osmanlı Arşivinde Ahmed Cevdet'i metheden bu şiirlere ek olarak, yine Paşa için yazılmış Arapça şiirler de bulunmaktadır. Bunlar; Ahmed el-Hıfzî, Abdülkâdir ibn el-Hâcc Ömer en-Nâtûr el-Halebî ve es-Seyyid Fasih el-Haydarî imzasını taşımaktadır. Neticede, yazmış olduğu şiirlerle **Divânçe-i Cevdet**'i teşkil eden Ahmed Cevdet, biri gençlik çağlarında, diğeri de daha sonraki dönemlerde olmak üzere iki farklı mahlâs kullanmış; kendisine takdim edilen şiirler ışığında ilim, irfan ve devlet idaresindeki becerisiyle gerek yerli; gerekse yabancı kalem sahiplerinin büyük övgüsünü kazanmıştır.

Abstract : Cevdet Paşa has a distinguished position among the late Otoman scientist due to his scientific and political activities. Although he was a polymath person, he was known as a statesman, a jurist and a historian among the society, his literary works were overshadowed by his works concerning law and history. Cevdet Paşa, who attracted attention on him with his work *Belâgat-ı Osmâniye* in the field of language and literature not only gave theoretical information in this field but also wrote poems within the framework of classical Turkish literature. In this study, firstly the pen-names of Ahmed Cevdet and his two unpublished poems have been dwelled on. Then, the draft of a poem belonging to Ahmed Cevdet and Turkish poems presented to him have been studied.

Key Words: Ahmed Cevdet Paşa, Pen-name, Poem, Satire, Eulogy

Kaynakça

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Esas Evrakı, 32/32
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Esas Evrakı, 38/56
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Esas Evrakı, 32/34
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Esas Evrakı, 142/188
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Esas Evrakı, 142/65
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Esas Evrakı, 32/13
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Esas Evrakı, 142/ 47
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Esas Evrakı, 32/ 22
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Esas Evrakı, 38/138
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Esas Evrakı, 38/ 150
Cevdet Paşa, (1986), **Tezâkir**, (Haz. Cavid BAYSUN), C. IV, Ankara
Ergun, S. Nüzhet, (1945), **Namık Kemal'in Şiirleri**, İnkılâp Kitapevi, İstanbul.
Göçgün, Önder, (1999) **Namık Kemâl'in Şairliği ve Bütün Şiirleri**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.
Tansel, F. Abdullah, (1940), "Namık Kemal ve Hece Vezni", **Ülkü Dergisi**, Nu: 94, ss. 319-325
Yıldıran, Meliha, (1994), **Ahmed Cevdet Paşa Hayatı-Eserleri ve Dîvânçe-i Cevdet**, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.